

Leiden ontzet, Leuven in last. Nederlandse letterkunde aan de universiteit, 1800-1850 *

door

G. J. VIS

In een vorig artikel (Vis 1988) heb ik laten zien hoe de vakbeoefening van de eerste academische neerlandici beheerst werd door de theorie en de praktijk van de oude retorica. Dat deed ik aan de hand van analyses van de leerboeken die de hoogleraren in de Nederlandse letterkunde en welsprekendheid in de eerste helft van de 19e eeuw voor hun studenten hadden geschreven.

Onderstaand verslag gaat nader in op de vraag welke opvattingen deze universitaire docenten hadden over hun taak, en in het bijzonder over het vak letterkunde. Na een schets van het wettelijk kader volgt een analyse van de academische oraties. De resultaten ervan worden vergeleken met de uitkomsten uit het leerboekenonderzoek. Daarbij betrek ik ook nog enkele andere geschriften van deze auteurs.

De literatuuropvattingen van deze academici zullen worden geconfronteerd met die van hun collega's in andere vakken, maar ook en vooral met thema's uit het poëtische denken van schrijvers en critici uit de eerste eeuwheft. Hier en daar zal ik lijnen doortrekken naar ontwikkelingen in de 20e eeuw.

1. WETTELIJK KADER

1.1. *Voorgeschiedenis*

In hetzelfde jaar waarin de oude gerenommeerde universiteit van Leuven werd opgeheven, werd de universiteit van Leiden met een nieuwe leerstoel verrijkt. Daar kwam M. Siegenbeek in 1797 als 'Professor eloquentiae Hollandicae extraordinarius'¹. Tot zijn doelgroepen behoorde onder andere het toekomstig leger van predikanten.

* Dit artikel is een vervolg op mijn stuk 'Van Groningen tot Luik; de beginjaren van het academisch handboek voor Nederlandse letterkunde en welsprekendheid', in *De negentiende eeuw* 12,3 (okt. 1988): 180-204.

1. Twee jaar later (1799) werd Siegenbeek gewoon hoogleraar (DE SMEDT 1974: 50).

Maar naast studenten in de theologie waren er nog anderen die bij Siegenbeek in de collegebanken plaatsnamen, zoals juristen en belangstellenden in de letteren. Laatstgenoemde categorie kreeg echter pas in de jaren 1815-1816 een officiële status met de nieuwe wetgeving voor het hoger onderwijs.

Hoe was de situatie waarin Siegenbeek terecht kwam?

De Republiek kende in de 18e eeuw een vijftal universiteiten: Leiden, Franeker, Groningen, Utrecht en Harderwijk. Daarnaast hadden sommige steden, zoals Amsterdam, een Athenaeum Illustre². Er waren vier faculteiten: theologie, rechten, medicijnen en 'vrye consten' (artes liberales). Laatstgenoemde faculteit had een dienende functie ten opzichte van de drie overige, vergelijkbaar met het instituut van de propedeuse. Men studeerde er taal- en letterkunde, wijsbegeerte, wis- en natuurkunde en aanverwante vakken als voorbereiding op studies in de drie andere faculteiten, waarin men de doctorstitel kon verwerven³. De benoeming van Siegenbeek had plaats in de artes-faculteit.

De moderne universiteit, zoals die zich in de loop van de 19e eeuw ging ontwikkelen is geënt op een Duits model. De in 1809 opgerichte universiteit van Berlijn startte met een gloednieuwe filosofische faculteit. Deze was zelfstandig, gelijkwaardig aan de andere faculteiten en vertoonde geen spoor meer van de ondergeschikte functie die de artes-faculteit in Nederland nog tot 1815 had. Kenmerkend was ook de afwezigheid van de centralisatie zoals men die in Frankrijk kende. Er was doccer- en leervrijheid; docenten waren vrij in het behandelen van onderwerpen, studenten vrij in het volgen van colleges⁴.

België — waar de universiteit van Leuven tot haar opheffing in 1797 een monopoliepositie had gehad — kreeg twintig jaar later drie universiteiten: te Gent, Leuven en Luik. Alleen Leuven had een traditie⁵. In Luik kwam pas in 1809 iets wat op een universiteit leek,

2. Het 'atheneum illustre' ('doorluchtige schole') verschilde van de universiteit op het punt van de examens; een doctorstitel kon men er niet behalen. Een atheneum kon van status veranderen en universiteit worden (zoals het Amsterdamse Athenaeum illustre in 1876 universiteit werd). Het omgekeerde kwam ook voor: de oude universiteiten van Franeker en Harderwijk werden in 1815 omgezet in athenaea. Zie AERTS 1986; Gedenkboek 1932; SASSEN 1972; VAN SLEE 1916.

3. Wie in de artes-faculteit afstudeerde, werd 'magister artium'. Zie verder VOSS 1980.

4. DEN BOER 1987: 225; 241-244.

5. De Leuvense universiteit was de oudste in de Nederlanden, daterend van 1425. Ze had een monopoliepositie in het Zuiden. Bij de opheffing in 1797 zat België dus zonder universiteit (BORGHGRAEF 1973: 3).

met de oprichting van de Université impériale, bestaande uit twee faculteiten⁶. Gent had helemaal geen universitaire voorgeschiedenis⁷.

1.2. De koninklijke besluiten van 1815 en 1816

Voor 1795 bestond er geen algemeen onderwijsstelsel voor de gehele Republiek. Met name door toedoen van de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen won de overtuiging veld dat onderwijs een bijdrage zou kunnen leveren aan de stabilisering van het jonge politieke stelsel. Belangrijke doelstelling was dat de jeugd zou worden opgeleid tot 'alle maatschappelijke en christelijke deugden', inclusief de liefde tot het vaderland. Zo werd het openbaar onderwijs toegankelijk voor protestanten en katholieken. De onderwijswetten uit het eerste decennium van de 19e eeuw gaven aan meer religieuze groepen functies in het onderwijs en er kwam ook een nationale inspectie voor 'geregeld schoolhouden en schoolgaan'⁸. Het fundamentele belang van dit soort veranderingen voor het lager onderwijs zal iedereen inzien, maar de vernieuwingstendens was ook merkbaar in het middelbaar en hoger onderwijs.

Het 'organiek besluit' van 2 augustus 1815 over de organisatie van het hoger onderwijs in het Noorden⁹ continueerde drie van de oude universiteiten: Groningen, Leiden en Utrecht. Locale beperking ging gepaard met inhoudelijke uitbreiding. Naast de drie oude faculteiten van theologie, rechten en medicijnen kwam er een vierde ('wis- en natuurkundige wetenschappen') en een vijfde faculteit ('bespiegelen de wijsbegeerte en letteren'). De twee laatste vervingen niet alleen de oude artes-faculteit, maar gaven de betreffende vakken tevens voor het eerst een volwaardige status naast die van de drie bestaande faculteiten.

6. Zo zou men de twee secties, die van de letteren en die van de natuurwetenschappen, kunnen noemen. De letterenfaculteit telde vijf schooljaren: grammatica (twee jaar), humaniora (twee jaar) en retorica (een jaar). In 1812 kwam er nog een cursus filosofie bij. Verschillende docenten van de Université impériale gingen in 1817 naar de rijksuniversiteit over (RUTTEN 1962: 99).

7. Het valt buiten mijn bestek na te gaan hoe groot de invloed is geweest van de 18e-eeuwse Académie impériale et royale des sciences et belles-lettres te Brussel op het in 1817 door Willem I opgerichte Athenaeum aldaar, waar G. J. MEYER van 1818 tot 1822 hoogleraar was in de Nederlandse taal- en letterkunde. Ook de geschiedenis van de andere athenaea in Noord en Zuid laat ik verder buiten beschouwing.

8. KNIPPENBERG en DE PATER 1988: 136 v. Voor het onderwijs in het algemeen zie men DODDE 1983. Voor het onderwijs in lezen, schrijven, stijl e.a. in het lager en voortgezet onderwijs in de 19e eeuw raadplege men GEEL 1989: 24-77.

9. Deze wetgeving 'nopens de organisatie van het hooger onderwijs' verscheen in de *Nederlandsche staatscourant* van 12 en 13 oktober 1815 (nrs. 242, 243). Voor samenvattingen en besprekingen zie men allereerst (voor de hoofdlijnen van alle faculteiten) GROEN 1987: 31-40 en GROEN 1988: 111-121; voor de letteren raadplege men ROELEVINK 1986: 67-88, en aldaar gegeven literatuur.

Voor het onderwijs in de vakken die in elk van de faculteiten gegeven moesten worden¹⁰, had de wet een globale structuur aangegeven met betrekking tot de invulling van het programma van elk vak. Dit voorschrift impliceerde onder andere een overzicht van de onderdelen, een indeling van het curriculum en een historische schets¹¹. De didactische werkvormen waren, naast het responsiecollege, 'dispuut'- en 'reciteer-kollegien'¹². Opvallend is dat de wet hier spreekt van een aanbeveling ('blijven de professoren uitgenodigd'), terwijl in het geval van de zoëven besproken invulling van het programma van elk vak¹³ de tekst dwingender is ('zal onderwijs gegeven worden').

Er waren twee academische graden: die van kandidaat en van doctor. Wie de doctorsgraad wilde behalen — deze 'tweede fase' was de normale vorm van afstuderen! — diende, na het kandidaatsexamen, eerst het daartoe voorbereidende doctoraal examen af te leggen¹⁴. Van de letterenvakken¹⁵ betrof dit, voor iemand die wilde worden toegelaten tot 'den graad van doctor in de letteren, welke den titel geeft van *philosophiae theoreticae magister, literarum humaniorum doctor*', een drietal eisen. In de eerste plaats een 'examen over de hoogere Grieksche en Latijnsche taalkunde, over de oude geschiedkunde, de bovennatuurkunde en de geschiedenis der oude wijsbegeerte'. Vervolgens moest men in staat zijn tot het 'uitleggen van twee duistere of het te regt brengen van twee gebrekkige plaatsen, een uit een Grieksch en een uit een Latijnsch schrijver'. En de derde eis betrof het 'bewijs dat men bovendien de lessen van de instituten,

10. Art. 63 geeft voor elke faculteit een invulling van de vakken.

11. Art. 60 luidt: 'In elk der vijf faculteiten zal onderwijs gegeven worden in alle de wetenschappen, tot elke derzelve behoorende. Bij elke wetenschap zal een kort overzicht moeten voorafgaan van alle deelen dier wetenschap, aanwijzing en opgave van de beste bronnen van elk dier deelen, en eene korte aanwijzing, om de beoefening dezer deelen of ten minste van de voornaamsten derzelve over eene academische loopbaan te verdeelen (encyclopedie en methodologie). Bij elke wetenschap of bij elk vak derzelve zal men ook daarvan eene korte geschiedenis geven'.

12. 'Er zal, zoo veel mogelijk, op alle kollegien gerespondeerd worden, en blijven daarenboven de professoren uitgenoodigd, de andere academische oefeningen van dispuut-kollegien, reciteer-kollegien, enz. als van ouds voort te zetten' (art. 71). Over het college-'lopen', het systeem van de responsie en de vorm van de disputatie zie men ROELEVINK 1986: 116-132.

13. Zie het boven (noot 11) geciteerde uit art. 60.

14. Art. 105. Voor nadere informatie over het promoveren zie men ROELEVINK 1986: 126-132.

15. Het Organiek Besluit vermeldt de volgende vakken van de faculteit: 'a. De redeneerkunde; b. De bovennatuurkunde; c. De geschiedenis der wijsbegeerte; d. De wijsgerige zedekunde; De beide laatste zullen echter ook bij afwisseling kunnen gehouden worden; e. De Latijnsche letterkunde; f. De Romeinsche oudheden; g. De Grieksche letterkunde; h. De Grieksche oudheden; i. De Hebreuwsche letterkunde; j. De Arabische, Syrische en Chaldecuwsche letterkunde; k. De Joodsche oudheden; l. De algemeene geschiedenis; m. De vaderlandsche geschiedenis; n. De Hollandsche letterkunde en welsprekendheid' (art. 63, 5°). De cursusduur van letteren is minimaal drie jaar (art. 74).

de geschiedenis des Romeinschen regts, over de vaderlandsche geschiedenis en de natuurkundige sterrekunde' met vrucht gevolgd heeft¹⁶. Wanneer dit gelukt was, volgde toelating tot de promotie. Daarbij ging het om 'het schrijven en defenderen van een *specimen inaugurale*' of 'een uitgewerkte verhandeling' of 'uitgewerkte observaties'¹⁷. Losse stellingen werden niet geaccepteerd. De eisen van de promotie waren niet alleen inhoudelijk, maar ook maatschappelijk en ethisch¹⁸.

Met wat voor studenten had de hoogleraar in de 'Hollandsche letterkunde en welsprekendheid' te maken? In de eerste plaats met alle studenten die zich voorbereidden op het kandidaatsexamen in de letteren¹⁹. Tot deze groep behoorden uiteraard allereerst degenen die zich wilden classeren voor het doctoraal examen in deze faculteit. Verder waren alle studenten in de theologie en in de rechten²⁰ verplicht het kandidaatsexamen af te leggen in de letteren alvorens ze toegang kregen tot de studie van hun keuze. De tweede groep studenten die iets aan Nederlands moesten doen, werd gevormd door degenen die zich voorbereidden op het kandidaatsexamen in de theologie; zij dienden een 'examen' in de Nederlandse letterkunde en welsprekendheid af te leggen²¹. De derde groep bestond uit kandidaten in de theologie en in de rechten. Beide groepen doctoraalstudenten moesten het bewijs leveren dat zij de lessen over 'den Hollandschen stijl en welsprekendheid' met vrucht hadden bijgewoond (art. 82 en 87), blijkend uit een over te leggen testimonium²².

Wanneer de hoogleraar Nederlands ook 'vaderlandsche geschiedenis' in zijn opdracht had — zoals bij verschillende ordinarii het geval was — zag hij bovendien (in principe!) alle kandidaten rechten nog eens in een apart college (art. 84). Had hij 'algemene geschiedenis' in zijn opdracht dan dienden alle kandidaten in de letteren bij hem een dergelijke college te lopen (art. 97, 1°).

16. Art. 100. Men kan zien dat de omschrijving van de doctorstitel letteren een tweeledigheid bevat, samengesteld uit de oude magistertitel van de opgeheven artes-faculteit en de doctorstitel.

17. Art. 107. - Art. 106 behandelt het verschil tussen de publieke en de private promotie. Art. 108 vermeldt dat de keuze van het 'specimen' aan de beoordeling van de faculteit onderworpen is.

18. Niets mag 'strijdig met de openbare orde en goede zeden' zijn (art. 108).

19. Men dient 'met vrucht de lessen over [...] de Nederduitsche letterkunde' te hebben bijgewoond (art. 97, 2°). Merk op dat hier van 'Nederduitsch' gesproken wordt i.p.v. 'Hollandsch' (art. 74).

20. 'Niemand wordt tot de eigenlijke faculteits-lessen der theologie [en] regtsgeleerdheid [...] toegelaten, zonder [...] den graad van kandidaat in de letteren [...] bekomen te hebben' (art. 72).

21. Art. 98. - Deze verplichting gold niet voor candidandi in de rechten; deze dienden echter op hun beurt wel lessen in 'de historie van het vaderland' te volgen (art. 84).

22. Dit testimonium was in de praktijk niet moeilijk te verkrijgen. Vandaar SIEGENBEEKS in 1828 gestelde eis deze testimonia door examens te vervangen (vgl. ROELVINK 1986: 76).

De voertaal bij de examens en de colleges in het vak Nederlands was de landstaal. Bij de overige vakken (met uitzondering van economie) was de voertaal het Latijn (art. 66). Wat het civiel effect betreft, kon een doctor in de letteren zonder enig nader examen les geven op het gymnasium in de vakken 'bij de examina tot die graden uitgedrukt' (art. 125).

De stelling van Borghgraef (1973: 3) dat het patroon van de nieuwe Belgische universiteiten 'practisch een volledige copie' was van dat van de instellingen in het Noorden, is in zijn algemeenheid wel juist. Niettemin was er in 1816 een speciaal KB uitgevaardigd voor het Zuiden²³, en er zijn, bij nader inzien, toch nog al wat verschillen aanwijsbaar, zowel op papier als in de feitelijke praktijk van de uitvoering. Zo ziet men verschillen in formulering: 'Nederduitsche' in plaats van 'Hollandsche' letterkunde²⁴, een extra studierichting te Luik ('De fransche letterkunde en welsprekendheid'²⁵), en geen verplichting van het Latijn als voertaal voor het vak Frans en voor de 'regtspraktijk' (naast de vakken economie en Nederlands, conform het Noorden)²⁶. En in de realiteit van het universitaire bedrijf is een van de meest opvallende verschillen met het Noorden het ontbreken van een theologische faculteit aan de Belgische universiteiten²⁷. Voor de hoogleraar Nederlands betekende dit een verlichting van zijn taak vergeleken met die van zijn collega in het Noorden²⁸.

2. VAKBEOEFENING

2.1. *Oraties*

Van de academische neerlandici in de eerste helft der 19e eeuw²⁹ heeft een gedeelte een inaugurele rede gehouden en in druk laten

23. KB d.d. 25/9/1816 vastgelegd in Reglement 1816.

24. Reglement 1816, art. 15. - Ik kan me voorstellen dat men de term 'Hollandsch' om tactische redenen voor het Vlaamse en Waalse gebied heeft willen vermijden.

25. Buiten de veertien vakken die ook in het Organiek Besluit van 1815 (art. 56, 5°) voorkomen, vermeldt het KB hier het Frans als vijftiende vak (Reglement 1816, art. 15).

26. Art. 18 van het Reglement 1816; bovendien zijn er vrijstellingen van het Latijn mogelijk voor andere vakken.

27. Art. 9 begint de opsomming van de (vijf!) faculteiten met als eerste 'Die van godgeleerdheid, welke zoodra de omstandigheden zulks toelaten, zal opgericht worden, tot vorming der kweekelingen voor den Roomsche-Katholijken eerdienst' (Reglement 1816: 8). In art. 11 wordt hier een nadere toelichting bij gegeven met impliciete vooruitwijzing naar het Collegium Philosophicum te Leuven (dat in 1825 zou worden opgericht).

28. Voor de hoogleraar Nederlands in het Zuiden betekende dit dat hij (vooralnog) niet betrokken was bij het afnemen van een kandidaatsexamen letteren aan a.s. theologiestudenten, en dat hij bovendien geen prekandidaten en kandidaten theologie op zijn colleges had. Wat de status van het vak betreft, zij nog opgemerkt dat het in Nederland tot 1876 zou duren voordat neerlandistiek een afstudeervak zou worden (vgl. VAN DEN BERG 1989: 320).

29. In het Noorden waren het de hoogleraren M. SIEGENBEEK (1797-1845) en J. M. SCHRANT (1845-1853) aan de universiteit van Leiden; B. H. LULOFS (1815-1849) aan die te

verschijnen³⁰. Omdat men het kennelijk van belang vond op deze wijze zijn opvattingen in het openbaar kenbaar te maken, wil ik de oraties bekijken op doelstelling, aandachtspunten en opinies, speciaal waar het de letterkunde betreft³¹.

De oudste inaugurele rede is die van M. Siegenbeek getiteld *Redevoering over het openbaar onderwijs in de Nederduitse welsprekendheid* (1797). Zijn doelstelling was de bevordering van de welsprekendheid, om de simpele reden dat deze nuttig was voor die groepen van studenten voor wie hij was ingesteld: aanstaande predikanten en advocaten. Hij wilde dit doel met verschillende middelen bereiken. Allereerst door een goede taalbeheersing; het Nederlands deed z.i. niet onder voor welke andere taal dan ook. Vervolgens diende men zich te oefenen in de stijl³² via kennis van de klassieken en van goede schrijvers uit ons eigen taalgebied³³, op basis van 'aandachtige beschouwing der menschelijke nature en de onveranderlijke regelen van goede smaak'³⁴. Goede stijl werd volgens Siegenbeek gekenmerkt door stout vernuft, vurige geest en levendige verbeeldingskracht. Echte welsprekendheid diende zich te richten op verlichting van het verstand en vooral op 'roering des harten en inpre-

Groningen; A. SIMONS (1815-1834) en L. G. VISSCHER (1834-1859) aan de universiteit van Utrecht; J. P. VAN CAPPELLE (1816-1829), N. G. van Kampen (1829-1838) en H. BEIJERMAN (1839-1865) aan het Athenaeum te Amsterdam; C. FRANSEN VAN ECK (1817-1830) en H. BEIJERMAN (1830-1839) aan het Athenaeum te Deventer. In het Zuiden doceerden J. M. SCHRANT (1818-1830) en C. P. SERRURE (1836-1864) aan de universiteit van Gent; A. TEN BROECKE HOEKSTRA (1818-1822), G. J. MEYER (1822-1830) en J. B. DAVID (1834-1866) aan de universiteit van Leuven, met L. G. VISSCHER (1826-1830) aan het Collegium Philosophicum aldaar; J. KINKER (1817-1830) en J. F. X. WÜRTH (1835-1856) aan de universiteit van Luik; G. J. MEYER (1818-1822) aan het Athenaeum te Brussel, en J. J. ALTMEYER (1849-1854) aan de Vrije Universiteit aldaar.

30. De hoogleraren die een oratie hielden, zijn in alfabetische volgorde: H. BEIJERMAN (1831 Deventer; 1839 Amsterdam); J. P. VAN CAPPELLE (1816 Amsterdam); C. FRANSEN VAN ECK (1817 Deventer); N. G. VAN KAMPEN (1830 Amsterdam); B. H. LULOFS (1815 Groningen); G. J. MEYER (1822 Leuven); J. M. SCHRANT (1818 Gent); M. SIEGENBEEK (1797 Leiden); A. SIMONS (1816 Utrecht).

31. Zoals ook elders wel het geval was (vgl. DEN BOER 1987: passim), waren deze hoogleraren in de literatuur(geschiedenis) van huis uit amateurs — soms afgestudeerd in een van de drie oude faculteiten, soms met een maatschappelijke loopbaan achter de rug — die als specialisten de generalisten van de oude stempel moesten gaan vervangen. Onwennigheid en onzekerheid zal hun niet vreemd geweest zijn, en men kan zich voorstellen dat ze elkaar en elkaars werk oplettend in de gaten hielden. Mede hierom bespreek ik de oraties chronologisch; het kan eventueel onderlinge beïnvloeding wat gemakkelijker aan het licht brengen.

32. De taal moet men leren hanteren 'met zwier, bevalligheid en nadruk voorgedragen' (SIEGENBEEK 1800: 32), maar het mag nooit gebeuren als door een 'verwijfde, en met blinkende doch voor den krijg weinig geschikte wapenen toegeruste kampvechter' (id.: 40), zoals helaas momenteel veelal het geval is, doordat men is afgeweken van het spoor van onze voorouders (id.: 41). - Opmerkenswaard is dat SIEGENBEEKS voorkeur voor 'mannelijke' stijl door SCHRANT (1818) zal worden overgenomen.

33. DEMOSTHENES, CICERO, QUINTILIANUS, ERASMUS en MIRABEAU, maar niet minder HOOFT, VONDEL, GROTIUS en PIETER NIEUWLAND.

34. SIEGENBEEK 1800: 35.

ting van edele gevoelens en neigingen'³⁵. Goede eloquentie zou krachtig en mannelijk moeten zijn. Ze bloeide steeds in tijden van politieke vrijheid, meende Siegenbeek.

Toen, jaren later, de eerstvolgende inaugurele rede werd uitgesproken, had Nederland de politieke vrijheid die Siegenbeek zo belangrijk vond. De doelstelling van B. H. Lulofs' professoraat klinkt door in de titel van zijn *Inwijdingsredevoering over de noodzakelijkheid van de beoefening der eigene taal en letterkunde voor de zelfstandigheid en den roem van eene natie* (1815). Voor die beoefening achtte Lulofs het onmisbaar dat men kennis neemt van de vaderlandse geschiedenis en dat men de invloed van vreemde talen en culturen weert³⁶. Bevordering van de eigen taalcultuur zou het beste kunnen geschieden door ontwikkeling van de dichtkunst³⁷. Evenals Siegenbeek bepleitte Lulofs allereerst een goede taalbeheersing³⁸ als nastrevenswaardig doel en als onmisbare voorwaarde voor goede literatuur. Wanneer men aldus tewerk zou gaan, gedreven door vaderlandsliefde, zou men vanzelf bijdragen aan de roem en het geluk van de natie. Voor goede voorbeelden verwees Lulofs onder andere naar dezelfde auteurs als reeds door Siegenbeek genoemd³⁹. Maar Lulofs deed nog meer. Hij gaf bij voorbeeld een analyse van het begrip 'letterkunde'; voor hem waren daar niet alleen dichtkunst en welsprekendheid in begrepen, maar ook 'Vaderlandsche Historie- en Oudheid-kennis' (p. 5). Beoefening van taal en letterkunde was tweeclei. Enerzijds zag Lulofs de 'werkdadige (practische)' werkwijze (door dichter, redenaar en historieschrijver), anderzijds de 'bloot beschouwende (theoretische)' manier (door de taalkundige of degene die teksten bestudeert). Een ander aandachtspunt van Lulofs was het karakter van onze (voorbeeldige!) voorouders, gekenmerkt door geestdrift en bedaardheid, spaarzaamheid en mildheid, moed, ge-

35. A. w. : 26. - Met zijn gevoels- en verbeeldingsideeën is SIEGENBEEK verwant aan de romantische auteurspoëtica's van de dichters BILDERDIJK en KINKER (vgl. VIS 1987).

36. Weliswaar bewondert LULOFS de eeuw van Lodewijk XIV als cultureel hoogtepunt (LULOFS 1815: 16-17) maar waarschuwt tevens voor de 'pestziekte der verfranschtheid' (id. : 47).

37. A. w. : 31. Kennelijk zat hier de gedachte achter dat dichters positieve invloed hebben op de dagelijkse omgangstaal.

38. Daarbij is de strijd tegen 'verbastering', als onderdeel van de puritas (samen met perspicuitas, ornatus en aptum/decorum de elocutio vormend), zowel voor SIEGENBEEK als voor LULOFS een zeer belangrijke zaak. In dat opzicht stonden zij geheel in de traditie van de retorica der Renaissance en wilden zij de drie hoofdtaken van de literator (redenaar/dichter), namelijk de inventio (het vinden van het onderwerp), de dispositio (de juiste verdeling van de stof, de compositie) en de elocutio (taal en stijl) ten volle tot hun recht laten komen. Het belangrijkste verschil met hun 17e-eeuwse collega's is, dat ze de Latijnse terminologie loslieten en doorgaans de Nederlandse equivalenten gebruikten.

39. LULOFS is wat royaler met namen: CICERO, VERGILIUS, HORATIUS; HUYGENS, CATS; tijdgenoten als SIEGENBEEK (!). Daarnaast wijst hij — ter illustratie van de stelling dat Noord en Zuid één zijn - op onze oudste Nederlandse schrijver, MAERLANT (een 'Belg'!) (LULOFS 1815: 55-58). Verder vermeld ik zijn waardering voor 'onzen eenigen Bilderdiijk' (p. 31 v.).

duld en standvastigheid, dit alles gecombineerd met 'hoogachting van hetgene de eigen bodem teelde, zonder vooringenomenheid tegen het uitheemsche' (p. 6-7). De stelling tenslotte dat bloei van taal en letterkunde afhankelijk is van staatkundige bloei, werd uitgebreid gedemonstreerd aan de Griekse en Romeinse Oudheid.

Lulofs' zeer doorwrochte en literair bedoelde oratie⁴⁰ werd enkele maanden later gevolgd door J. P. van Cappelles lijvige inaugurele *Re-devoering over de verdiensten der Amsterdammers, ten aanzien van den opbouw en de volmaking der Nederduitsche taal- en letterkunde* (1816). Zijn doelstelling was 'de harten [der studenten] te vervullen met eerbied voor het groote en treffelijke, het welk hier in onze letterkunde is verrigt, en hun diep in te scherpen de verplichting, om den glans, daarvan op onze stad afgestraald, in zijn vollen luister over te brengen tot de nakomelingschap' (p. 63). Als middel daartoe zag Van Cappelle cultuuroverdracht; daarvan is de gehele oratie één grote demonstratie. Veel uitgebreider dan zijn voorgangers ging de Amsterdammer in op de historische situatie vanaf de Middeleeuwen⁴¹. De op- en neergang van de taalzuiverheid koppelde hij aan ontwikkelingen in de politieke en culturele geschiedenis⁴². Politieke vrijheid (in het spoor van Siegenbeek) en economische bloei (conform Lulofs) zouden in de 17e eeuw de beschaving hebben bevorderd. Daarnaast was er voor Van Cappelle een derde factor van belang voor grote culturele prestaties: de oorlog⁴³. Zijn visie op Hooft (de initiator) en Vondel (de belangrijkste schrijver) ontleende hij aan de 17e-eeuwse dichter J. Vollenhove⁴⁴. Uiteraard stond hij stil bij de oprichting van het Amsterdamse Athenaeum Illustre (1632) als belangrijk feit 'ter volmaking der vaderlandsche letterkunde', vooral door toedoen van de oprichter, de classicus professor Vossius, weliswaar minder 'gevoelig' dan zijn collega proximus Barlaeus, maar in geleerdheid diens

40. Aldus R. A. M. AERTS (Botke 1982: 13), die de oratie typeert als 'ouderwets humanistisch' naar 'vorm en gedachte', en 'oprecht nationalistisch naar inspiratie en bedoeling', waarbij hij argumentatie en analyse terecht zwakker vindt dan de 'stelligheid van de retoriek' (id.: 10).

41. VAN CAPPELLE kon hierbij gebruik maken van de reeds verschenen studies van SIEGENBEEK (1799-1809) en vooral DE VRIES (1810).

42. In de 13e eeuw zou het Nederlands 'grootendeels in hare oorspronkelijke zuiverheid' gesproken zijn, maar met de opkomst van het Henegouwse Huis (1299) ziet VAN CAPPELLE daar verandering in komen (toenemende 'verbastering', uiteraard onder invloed van het Frans), en dit duurde zo tot de oprichting van de kamer 'In liefde bloeiende' (door VAN CAPPELLE op 1517 gezet), met COORNHERT, VISSCHER en SPIEGEL. Eindpunt van de literaire bloei vindt hij 1685, sterfjaar van G. BRANDT (VAN CAPPELLE 1816: 6-38).

43. De Tachtigjarige Oorlog bracht 'spanning' in de gemoederen, leidend tot grote prestaties (a.w.: 38).

44. VAN CAPPELLES eigen commentaar hierbij vind ik niet erg duidelijk. Zo schrijft hij dat HOOFTS werk — vergeleken met dat van VONDEL — gekenmerkt wordt door 'meer voedende kracht in den stijl' (a.w.: 26)!?

meerdere. Van Cappelte achtte Vossius' werk 'vol van algemeene lessen'⁴⁵; met die weinige woorden gaf hij een veelzeggend oordeel over de grondlegger van de 17e-eeuwse retorica in Nederland. In essentie zat de gehele Renaissanceleer betreffende de *elocutio* in Van Cappeltes oratie. Zijn opmerking over de 'misslagen' tegen goed Nederlands⁴⁶ stond in direct verband met zijn zorg voor de taalzuiverheid, de puritas, als eerste van het bekende kwartet van onderdelen der *elocutio*. Met 'treffende naauwkeurigheid' en 'klare voorstelling'⁴⁷ kan niets anders bedoeld zijn dan de *perspicuitas*. Zo denk ik ook dat hij de *ornatus* op het oog had toen hij schreef over 'deftigheid, losheid en eenvoudigheid' in de stijl van Vondel, en 'sierlijke netheid' in die van Antonides⁴⁸. En waarop zou hij met zijn 'gepastheid van uitdrukking'⁴⁹ anders kunnen doelen dan op het *ap-tum* (*decorum*)? Ik moet wel toegeven dat ik zijn presentatie niet erg overzichtelijk vind, maar daar zou enkele jaren later Lulofs wel iets aan gaan doen⁵⁰. Van Cappeltes waardering voor schrijvers verrast mij niet⁵¹. De auteur van het verhoog 'over de geslachten der naamwoorden' (*Bilderdijk*), geprezen als taalkundige, 'hofdichter des lands, en handhaver onzer taal'⁵², wordt niet met name genoemd. Dit zou wel eens verband kunnen houden met het publieke geheim dat Van Cappeltes functie aanvankelijk aan genoemde hofdichter was toebedacht⁵³. Van de collega's in de zaal is het met name de *classicus* en retoricakenner H. Bosscha die hij — gezien 'eene nauwe overeenkomst tusschen de vakken van onze oefening, waar van het onderwerp aan onze zorg is opgedragen' — gaarne herinnert aan de door Bosscha aan Van Cappelte toegezegde steun⁵⁴.

45. VAN CAPPELLE 1816: 30.

46. Een van de grootste zonden tegen de taalzuiverheid vindt hij het gebrek aan 'genoegzame onderscheiding tusschen de geslachten der zelfstandige naamwoorden' (a.w.: 45 v.).

47. A.w.: 51.

48. A.w.: 26, 33.

49. A.w.: 51.

50. Ik bedoel LULOFS 1820 (1831²), weldra gevolgd door LULOFS 1823, later door BLAIR/LULOFS 1832. Op grond hiervan zou men LULOFS de VOSSIUS van de 19e eeuw kunnen noemen (vgl. VIS 1988: 196).

51. Evenals SIEGENBEEK heeft VAN CAPPELLE grote waardering voor P. NIEUWLAND, 'dat heerlijk en onsterfelijk sieraad des vaderlands, den kweekeling en lieveling dezer stad' (VAN CAPPELLE 1816: 56), en evenals LULOFS vindt hij *Bilderdijk* uniek. Als een van de eerste in-treeredenaren spreekt VAN CAPPELLE over onze 'nooit volprezen Helmers' (a.w.: 59). Enkele jaren later doorbreekt hij het taboe rond Bredero, door SIEGENBEEK en LULOFS doodgezwegen, door DE VRIES (1810, I: 125-127) als 'onbeschaafd' getypeerd, met de 'eerste monografie' (NAEFF 1960: 52) over deze dichter (in VAN CAPPELLE 1821: 223-272).

52. VAN CAPPELLE 1816: 57.

53. S. I. WISELIUS zou aan *BILDERDIJK* (namens Willem I) een *ordinariaat* hebben beloofd. J. H. VAN SWINDEN en H. C. CRAS verzetten zich, o.a. uit vrees voor aanwakking en hernieuwing van de oude partijschappen. De keus viel toen op de man die theologie en wis- en natuurkunde had gestudeerd, naam had gemaakt met zijn nieuwe editie van Aristoteles' *Quaestiones mechanicae* (1812) en bekend stond als een kenner van de klassieke Oudheid, J. P. VAN CAPPELLE (*Gedenkboek* 1932: 326 v.).

54. H. BOSSCHA was in letterkundige en academische kringen bekend door zijn vertaling van BLAIR (1788-1790; 1804²).

In dezelfde maand maart van hetzelfde jaar 1816 hield A. Simons te Utrecht zijn inaugurele *Redevoering over den waren dichter*. De titel suggereert geen cultuur-historische verhandeling, zoals bij Van Cappelle, maar wekt verwachtingen in de richting van poëtische opvattingen. Een doelstelling vindt men in de tekst niet expliciet geformuleerd, maar impliciet is er — blijkens de aandachtspunten — uit de inhoud af te leiden wat Simons een geschikt onderwerp vond voor zijn programma als docent: het belang van dichtkunst en dichterschap. Hij plaatste — als eerste onder zijn collega's — de letterkunde in het grote kader van de verschillende kunstgebieden, en daarbij stak hij zijn persoonlijke smaak niet onder de katheder. Simons begon zijn toespraak met een onderscheid te maken tussen 'redeneende' en 'beeldende' kunsten. De literatuur behoort tot de eerste groep, onderscheiden in (1) welsprekendheid en (2) dichtkunst, respectievelijk de 'koningin' en de 'eerstgeborene' genoemd. Aan de laatste gaf Simons de voorkeur als hoogste van de twee: gevoel en verbeelding krijgen er alle kansen, en bovendien heeft de dichtkunst een metafysische inslag. Zij heeft een unieke relatie met de muziek, door ritmiek en welluidendheid, en evenzeer als de welsprekendheid is zij in staat om 'te overtuigen en te treffen' (p. 3-6). Een persoonlijke bekenenis: door de dichtkunst is de dichter Simons naar de 'school der wetenschappen' gebracht (p. 9). Geheel volgens Abrams (1953) gaat Simons, als kind van zijn tijd, uit van de kunstenaar: de natuurgave van zijn talent, de oorspronkelijkheid van zijn gevoel en verbeelding, zijn verwantschap met de filosoof, zijn priesterschap, zijn vermogen om Quintilianus voorbij te streven, kortom alles wat Romantiek heet, beheerst hem ... totdat Simons halverwege rechtsomkeer maakt, als classicist de toets der rede de hoogste norm noemt en het 'poeta nascitur' als een gevaarlijke stelling beschouwt (p. 32 v.). Hij wordt zich kennelijk plotseling bewust dat hij nu niet als dichter mag spreken, maar aangesteld is als professor. De klassieke oudheid verschijnt als hoogste ideaal, de periode der Middeleeuwen is de nacht en de bekende 17e-eeuwse schrijvers ontlene hun waarde primair aan kennis en geleerdheid (p. 35-37). Zo is hij ook weer terug bij de wetenschapper Pieter Nieuwland en allen die het 'ware en schoone' combineerden. Het belang van de retorica wordt royaal onderstreept (p. 40-42). Simons' oratie geeft een heldere demonstratie van het onderscheid tussen de academische literatuuropvatting en die van de individuele dichter.

De inaugurele *Redevoering over het aanbevelenswaardige van de beoefening der Nederlandsche letterkunde* (1817) van C. Fransen van Eck, hoogleraar aan het Deventer Athenaeum, bevatte weinig

nieuws: het rijtje bekende schrijversnamen⁵⁵, het pleidooi voor taalzuiverheid, het belang van de letterkunde voor de andere vakken en de onmisbaarheid van de Nederlandse letterkunde voor de 'volksgeest'. Nieuw was zijn vermelding van Bellamy als 'oorspronkelijk' dichter, overigens geplaatst in het kader van de reeds door Van Cappelle naar voren gebrachte staatsberoeringen en oorlogen (hier: de Amerikaanse Vrijheidsoorlog) als oorzaken van nieuw literair elan. Sterker dan Lulofs sprak Franssen afkeurend over het Zuiden, waar de 'vuilnis der Brabandsche en Vlaamsche verbastering' nu maar eens door echt Nederlands zou moeten worden vervangen (p. 11). Hij was de eerste die Blair (1804) aanbeval als belangrijk leerboek.

De titel van Fransens oratie werd uitbreidend-variërend herhaald door J. M. Schrant in zijn Gentse inaugurele *Redevoering over het beoefenenswaardige der Nederlandsche tale, zoo om haar zelve, als om hare voortbrengselen* (1818). Ook Schrant vertelde niet veel nieuws. Sterker dan Franssen legde hij de nadruk op het belang van de klassieke Oudheid. Meer dan een van zijn voorgangers sloot hij zich aan bij Siegenbeek, geprezen als taalkundige⁵⁶. Schrant zag de taal als afspiegeling van het volkskarakter⁵⁷. In zijn waardering voor literaire auteurs gaf hij evenals Van Cappelle de voorkeur aan Vondel boven Hooft⁵⁸. Als eerste en enige voegde hij aantekeningen toe aan de tekst van zijn oratie⁵⁹.

In dezelfde pas liep de Leuvense hoogleraar G. J. Meyer met zijn inaugurele *Redevoering over de beoefening der Nederlandsche taal, het beste middel ter bevordering van ware vaderlandsliefde* (1822). Het doel van zijn onderwijs was, dat men door de moedertaalstudie 'echte Nederlanders' zou worden (p. 19). Meyer plaatste de letterkunde in het kader van de trits goed-waar-schoon: teksten met godsdienstige, morele en 'geleerde' onderwerpen hadden zijn voorkeur. Uiteraard sprak ook hij over het belang van de klassieken, maar de nadruk viel toch vooral op de wederzijdse invloed tussen taal en volkskarakter, de 'eenheid' van het Vlaams en en het Hollands en het behoud van onze zelfstandigheid als natie.

Bij zijn ambtsaanvaarding in 1829 prees N. G. van Kampen zijn voorganger Van Cappelle om zijn goede praktische beoefening van de

55. Inclusief 'onze BILDERDIJK' (Fransen van Eck 1817: 7) en HELMERS met zijn 'onsterfelijke gezangen' (p. 17).

56. Tot in details klinkt soms his master's voice, b.v. over de welsprekendheid die 'manne-lijk' moet zijn, zoals bij de 'voorbeeldloos krachtige' Van der Palm (SCHRANT 1818: 37).

57. SCHRANT loopt hiermee vooruit op MEYER (1822) en VAN KAMPEN (1830).

58. Het protestantse Nederland had nogal wat aarzelingen inzake de waardering van de katholieke VONDEL (vgl. VIS 1988: 204), maar tenslotte was SCHRANT r.k. priester!

59. De aantekeningen zijn deels van bio-bibliografische aard; verder geeft hij tekstfragmenten, en taalkundig of historisch commentaar (SCHRANT 1818: 55-92).

retorica⁶⁰. De nieuwe Amsterdamse hoogleraar trad aan met een *Redevoering over den geest der Nederlandsche letterkunde, vergeleken met die van andere volken* (1830). Deze titel doet een bredere visie vermoeden. En inderdaad, het comparatistisch element sluit goed aan bij zijn doelstelling: de studenten liefde bijbrengen voor de wetenschappen (meervoud!), en (uiteraard) daardoor liefde voor het vaderland (p. 37). Evenals Lulofs besprak hij het karakter van onze voorouders. Behoudens een enkel punt van overeenkomst⁶¹ zijn het vooral de verschillen met Lulofs die mijn aandacht trekken: zedelijkheid, huiselijkheid, vrijheid- en vaderlandsliefde, 'bedaartheid en kalm onderzoek', gebrek aan zelfvertrouwen en 'zucht tot navolging van den vreemdeling'⁶². Vooral met dit laatste stond Van Kampen lijnrecht tegenover Lulofs. Binnen het kader van zijn dubbele leeropdracht — Nederlands en vaderlandse geschiedenis — zag hij het als zijn taak om de bestudering van schrijvers en teksten enerzijds en van historische gebeurtenissen anderzijds tot een eenheid te brengen. In de lijn van Schrant en Meyer achtte hij het volkskarakter een belangrijke verklaringsbron voor gebeurtenissen, menselijke gedragingen en teksten. Van Kampen vergeleek de Nederlander met de Italiaan ('onbezorgdheid en liefde tot zang'), de Fransman ('vlugheid en fijn vernuft'), de Engelsman ('praktisch verstand en burgerzin') en de Duitser ('zucht tot bespiegeling en idealen'); de Nederlander zou reëel en praktisch zijn⁶³. In tegenstelling tot Spanje, Engeland, Griekenland en Servië zouden wij weinig historie- en volksliederen hebben; zucht tot navolging was volgens hem de enige reden van dit gebrek. In zijn waardering voor de Nederlandse schrijvers volgde Van Kampen de canon, inclusief de schaduwzijde daarvan: Bredero werd — ondanks het werk van voorganger Van Cappelle (1821) — door Van Kampen doodgezwegen, waarmee hij zich keurig aansloot bij het gebruik van de zusterinstellingen.

In 1831 aanvaardde H. Beijerman als opvolger van C. Fransen van Eck te Deventer zijn ambt met een oratie waarvan de lange titel in geen verhouding staat tot de kwaliteit van de inhoud: *Redevoering over de noodzakelijkheid, om de studerende jongelingschap reeds vroegtijdig eene grondige kennis medetedeelen van de taal, letteren en geschiedenis des vaderlands, zoo wel tot vermeerdering van haar*

60. VAN KAMPEN roemt de 'bevallige voordragt, de kiesche en zuivere taal, den keurigen stijl, de grondige geleerdheid' van VAN CAPPELLE (VAN KAMPEN 1830: 37).

61. LULOFS' 'bedaartheid' was gecombineerd met geestdrift; VAN KAMPEN spreekt over 'bedaartheid en kalm onderzoek' (a.w.: 24).

62. A.w.: 26.

63. A.w.: 24 v. Zie verder VAN DEN BERG en KLOEK 1988: 161 v. - het standpunt van VAN KAMPEN inzake de verhouding tussen de nieuwe ('romantische') letterkunde en die van de klassieken komt crop neer dat hij bepleit om 'nieuwe wijn in oude zakken' te doen (vgl. KNUVELDER 1973: 293; VAN DEN BERG 1973: 464).

eigen geluk in volgende maatschappelijke betrekkingen als tot bevordering van 's lands toekomstig welzijn (1831). Hij bepleitte een tegenwicht tegen alles wat uitheems is. Met zijn afkeer van het Zuiden — de Belgische opstand had kort tevoren plaats gevonden — maakte hij het nog bonter dan zijn voorganger; de 'verachtelijke Belgen stellen zich op de lijst om naar den rang van den beschaafdsten medetedingen', terwijl dit 'geslacht' ('krom en verkeerd') niet eens een 'volk' is⁶⁴. Beijerman verhuisde enige jaren later naar Amsterdam, waar hij in 1839 Van Kampen opvolgde met een *Redevoering, ten betoge, dat het geenszins de Engelschen zijn, zoo als Montesquieu zegt, maar de Nederlanders, welke ter zelfder tijd die drie gewigtige zaken, de godsdienst, de vrijheid en den handel ten meesten maatschappelijken nutte wisten aan te wenden* (1839). Een van de weinige zinnige opmerkingen in dit geschrift heeft betrekking op Beijermans verhouding tot zijn voorganger: het zal moeilijk voor hem zijn, zegt hij, om Van Kampen te evenaren.

Samenvattend krijg ik het volgende totaalbeeld. Bij de meesten overweegt de taalbeheersing, gekoppeld aan nationalisme, als hoofd-doel en voorwaarde voor goede literatuur (dichtkunst en welsprekendheid). Men meent dit oorzakelijk verband te kunnen demonstreren aan de geschiedenis van de letterkunde. Bestudering hiervan is bevorderlijk voor het nationaal gevoel. Tevens kan men uit de literatuur-historie leren hoe men zelf dient te schrijven; de docentuur richtte zich op retorica/stijl-leer (in theorie en praktijk) zoals die te vinden is bij H. Blair. Grote voorbeelden zijn de schrijvers der klassieke Oudheid (met name Cicero en Quintilianus) en de Nederlandse 17e-eeuwers (Hooft, Vondel, Cats, e.a.). Van de eigentijdse auteurs is Bilderdijk de grootste dichter en Van der Palm de beste retor.

In samenhang met het nationalisme vindt men in de meeste oraties een neiging tot 'verdediging' en propaganda ten aanzien van het vak, mede verklaarbaar door hardnekkig verzet tegen moedertaal en moedertaalonderwijs uit de traditionele hoek (Karsten 1949: 72, 166). Deze apologetische houding klinkt door tot in de titels van diverse oraties, zoals die van Lulofs, Fransen van Eck, Meyer en Beijerman⁶⁵. Men zal, zeker in een periode als deze, die men de tijd van de orale cultus kan noemen (Van den Berg 1984), het genre van de redevoering gaarne hebben aangegrepen als praktische demonstratie van effectieve propaganda. En bovendien, welk middel uit het rijke geheel van de traditionele retorica is beter geschikt om alle registers

64. BEIJERMAN 1831: 31-34.

65. Ook buiten deze kring vindt men die defensieve en propagandistische houding. Ik denk aan de Brugse athenaeumdocent P. VAN GENABETH (1820; 1821).

registers open te trekken van 'docere, probare, movere et delectare' dan dat van de 'uiterlijke welsprekendheid': de mondelinge voordracht?

2.2. *Colleges; twee voorbeelden*

Vooruitlopend op een nog te verrichten onderzoek⁶⁶ geef ik als bescheiden illustratie alvast twee voorbeelden van docentuur in de praktijk: Siegenbeek en Kinker⁶⁷. M. Siegenbeek gaf te Leiden aanvankelijk 'Nederlandse taal en welsprekendheid', maar vanaf 1815 ook vaderlandse geschiedenis. Zijn gehoor bestond in het begin (1797-1815) uit juristen en theologen, die immers in genoemde jaren zonder deze propedeuse in de artes-faculteit niet aan hun eigenlijke studie in rechten, theologie of medicijnen konden beginnen. Vandaar waarschijnlijk de term 'eloquentia' in de leeropdracht: kansel- en pleitrede behoorden tot de toekomstige beroepspraktijk van zijn studenten. Maar 'welsprekendheid' duidde tevens op datgene wat wij nu letterkunde noemen; de collegedictaten van Siegenbeek omvatten dan ook de geschiedenis van de Nederlandse letterkunde. Wat zijn didaktische principes betreft, was het 'opvoeden en onderwijzen' voor hem de hoofdtaak van de hoogleraar. Met de Leidenaren J. Geel en J. Bake legde Siegenbeek sterk de nadruk op het belang van het onderzoek. Hij vond dat de hogescholen 'brandpunten van licht der wetenschap' moesten zijn en dat de docent-onderzoeker de resultaten van zijn onderzoek bekend moest maken (Roelevink 1986: 93-94). Volgens goed contemporaïn gebruik gebeurde dat eerst in de vorm van 'voorlezingen'. Wat dicteerde hij zijn studenten?

Zijn colleges uit de jaren 1800-1802⁶⁸ gingen over geschiedenis van taal, literatuur en welsprekendheid. Hij stelde zich daarbij ten doel zijn Nederlandse publiek bewust te maken van eigen potenties door kennisname van teksten uit het nationale verleden en door vergelijking daarvan met literair werk uit andere taalgebieden. Volgens zijn opvatting, ontleend aan de traditionele retorica, ging goed taalgebruik (puritas) vooraf aan goede literatuur (perspicuitas, ornatus, aptum); vanuit dit elocutioconcept behandelde Siegenbeek de geschiedenis van de taal (Vis 1988: 195). Een van de praktische consequen-

66. In het facultair aandachtsgebied (FAG) 'Het literaire produkt 1650-1914' van de letterenfaculteit der UvA bestudeert men momenteel archivalische en andere bronnen betreffende de onderwijspraktijk (colleges, dictaten, gebruikte teksten, notulenboeken e.a.) van de universitaire docentuur in de letteren in de 19e eeuw.

67. Van beiden haal ik slechts één aspect van hun onderwijspraktijk naar voren. Beider activiteiten zijn overigens in zekere zin wat moeilijk vergelijkbaar door de verschillen in tijd, plaats en omstandigheden. Toch geven de twee illustraties enig zicht op hun vakdidaktiek.

68. Voor nadere informatie zie men het goed gedocumenteerde artikel van DE SMEDT (1974).

ties hiervan was zijn pleidooi voor de vervaardiging van een degelijk woordenboek ('wnt'!).

In zijn lessen over de literatuurgeschiedenis hield Siegenbeek niet alleen rekening met taalkundige omstandigheden maar ook met politieke, sociale, economische en zelfs geografische factoren; bovendien betrok hij ze in de verklaring van literaire verschijnselen of van de evolutie van de dichtkunst. Welsprekendheid zocht Siegenbeek niet alleen in het redenaarsproza, maar in alle proza dat stilistisch gezien voldoet aan de eisen van levendigheid, kracht en sierlijkheid. Hoofd beschouwde hij als het grote voorbeeld, al miste hij soms de perspicuitas. Het is opmerkelijk dat Siegenbeek geen duidelijk onderscheid maakte tussen dichtkunst en welsprekendheid, waarschijnlijk mede onder invloed van de doelgroepen waarvoor hij zijn lessen voorbereedde. Naast Hooft — en nog meer dan deze — was Vondel zijn ideale dichter. Oorzaak van deze preferentie was de aanwijsbare 'natuurgave'⁶⁹ inzake verhevenheid van geest, oorspronkelijkheid, levendige verbeeldingskracht en gevoel van deze schrijver. Dit niet-traditionele geluid van Siegenbeek — men komt het geregeld in deze jaren bij schrijvers en critici tegen — heeft doorgewerkt in de studie van de door hem beïnvloede Jeronimo de Vries van 1810 (Vis 1988: 183).

'Met betrekking tot de landtaal loopt het al dadelijk in het oog, dat Leijden en Luik met geene mogelijkheid aan dezelfde bepaling konden onderworpen wezen; het gene hier met één man te doen is, vereischt daar eene geheele faculteit' — aldus Kinkers toekomstige collega L. G. Visscher (1825: 59). Wat de wet voor het Noorden voorschreef ('Hollandsche letterkunde') en voor het Zuiden betitelde als 'nederduitsche letterkunde', kwam in Luik langs een achterdeur weer terug, maar nu in het Latijn: 'literaturam Hollandicam, eloquentiam et poesin' stond voor Kinker genoteerd in de series lectionum van 1817-1818 (Rutten 1962: 101). Vaderlandse geschiedenis was er niet bij; de 'historia provinciarum begicarum' werd toevertrouwd aan de uit Frankrijk afkomstige romanist L. Rouillé. Het is interessant om te zien op welke manier de Luikse universiteit de Nederlandse⁷⁰ letterkunde en welsprekendheid in de loop der jaren invulde. Na het eerste jaar waarin Kinker geacht werd Nederlandse let-

69. SIEGENBEEKS ideeën over natuurgave ('Naturgabe' zegt KANT in zijn *Kritik der Urtheilskraft*) vertonen veel verwantschap met de kantiaanse opvattingen zoals die in deze jaren werden gepropageerd in het tijdschrift van SIEGENBEEKS oud-docent P. VAN HEMERT, *Magazijn voor de critische wijsgeerte* (1799-1803), die door KINKER zijn uitgewerkt in een coherente moderne poëtica (zie VIS 1982: 28-31).

70. Ik hanteer in het vervolg deze tegenwoordige aanduiding ('Nederlands') voor het begrip 'Nederlandstalig' (destijds aangeduid met 'Nederduits', 'Hollands', 'Hollandicus', 'Belgicus' en ook 'Nederlands'!).

terkunde, welsprekendheid en (theorie en praktijk van de) dichtkunst te doceren, gaf hij in het volgende jaar bovendien een tweetal andere colleges: algemene taalkunde en Nederlandse taalkunde (met gedeeltelijke toepassing op literaire teksten)⁷¹. In 1820 verdween de algemene taalkunde en werd de Nederlandse grammatica vervangen door taalverwerving⁷². Daarna kwam er nog een extra college bij: etymologie van het Nederlands⁷³. De tendens is duidelijk: Nederlandse letterkunde ging op den duur steeds gepaard met grammatica en stijl-leer als steunvak, en het accent kwam te liggen op taalverwervingsoefeningen voor francofonen⁷⁴. Volgens getuigenissen van zijn studenten was Kinker een goed didacticus, die de gave van het woord bezat en geregeld zijn gevoel voor humor wist in te schakelen. Als oefening in de taalbeheersing liet hij zijn leerlingen Latijnse teksten vertalen, bij voorkeur Cicero's *De oratore*. Diverse studenten prezen Kinkers vermogen om Franstaligen liefde voor het Nederlands bij te brengen. Als hulpmiddel bij dit alles begon hij met de opbouw van een bibliotheekje voor Nederlands⁷⁵, voornamelijk gevuld met eigentijdse literatuur. Als tegenwicht tegen deze — voor Kinker vaak vervelende — dagcolleges startte hij in 1820 een privatissimum voor gevorderde studenten, 's avonds bij hem thuis, waarin hij meer aan literatuur kon doen dan op de dagcolleges. Deze bijeenkomsten⁷⁶ waren werkcolleges. Iedereen moest geregeld een referaat houden⁷⁷. Naast discussies⁷⁸ waren er uiteraard ook exposés van de docent, gedeeltelijk informatief, gedeeltelijk opiniërend van aard. Onder de

71. Naast het gehandhaafde literatuurcollege (nu 'Belgica' geheten) komt er een college 'ad Glossologiam universalem, seu metaphysica Grammaticae generalis principia' volgens de series lectionum voor 1818-1819 (*Annales academiae Leodiensis*).

72. Voor 1820-1821 heet het 'Eloquentiam et Litteraturam Belgicam, nec-non styli bene belgici praecepta'.

73. Voor 1821-1822 heet het 'Nonnulla ad Patrii Sermonis Etymologiam pertinentia'.

74. Vanaf 1823 tot 1827 (of wellicht nog later, maar daarover ontbreken de gegevens) geeft KINKER drie colleges: a. Nederlandse letterkunde enz., gecombineerd met taalverwerving/stijl-leer; b. Etymologie; c. Nederlandse grammatica. - Zijn geliefde vakken, ATW en ALW, zijn verdwenen. De desbetreffende collegedictaten spreken een duidelijke taal (RUTTEN 1962: 106 v.).

75. KINKER schafte achtereenvolgens werken aan van HOOFT, VONDEL, HUYDECOPER, HOOGVLIET, VAN WIJN, VAN MERKEN, YPEY, VAN DER PALM, WAGENAAR, TEN KATE, KLUIT, HELMERS, LOOTS, WEILAND, VAN HOOGSTRATEN, BILDERDIJK, OCKERSE, BOSSCHA, alsmede werken van de Bataafsche/Hollandsche maatschappij (RUTTEN 1962: 111).

76. Vanaf 17 april 1822 gaat deze groep voort onder de naam 'Gezelschap Tandem', met een ledental van maximaal tien. Van het Notulenboek, waaraan ik mijn gegevens ontleen, is helaas alleen deel 2 bewaard gebleven, lopend van 2 mei 1823 tot 10 juli 1826; het berust op de UB. Leuven (RUTTEN 1962: 122).

77. Men hield 'voorlezingen', vaak van een zelf vertaalde tekst, of van 'eigen werk': een gedicht, verhandeling of preek.

78. De onderwerpen van de verhandelingen, gehouden door de leden, en van de discussies, varieerden nogal: de Griekse tragedie, de drukkunst, Nederlandse onomatopoeën, de regeringsvoorstellen voor het openbaar onderwijs, het belang van de moderne geschiedenis boven de oude, het landleven, Bijbelteksten, de deugd, het onderwijsstelsel van Jacotot etc.

buitenlandse schrijvers die aan de orde kwamen, scoorde Montesquieu (*Lettres persanes*) het hoogst, vervolgens Rousseau, en verder las men Vergilius, Molière, Fénelon, Schiller en vele anderen. Bilderdijk en Kinker (!) waren de toppers onder de Nederlandse schrijvers, op de voet gevolgd door Vondel (*Lucifer*), Helmers (*De Hollandsche natie*) Feith, Tollens, Van der Palm en diverse andere eigentijdse auteurs.

Kinkers inbreng op het gebied van de letterkunde betrof vooral stijl leer⁷⁹ en prosodie. Onderwerpen als periodisering van de literatuurgeschiedenis, opkomst en verval van de literaire ontwikkeling en andere literair-historische zaken kwamen niet aan de orde. Overigens was Kinker wel degelijk in de geschiedenis geïnteresseerd, met name in die van het 'vaderland', wat ook blijkt uit zijn tekstenkeuze. Daarnaast las hij — de dichter-wijsgeer — uiteraard graag filosofisch getinte literatuur. Onderwerpen die hij bij voorkeur entameerde, waren de (geschiedenis van de) wijsbegeerte, de historie⁸⁰, en thema's op het terrein van wat men de Verlichting zou kunnen noemen⁸¹. Daarbij was Kinker voortdurend bezig met 'ideologiebewaking'⁸².

Gezien het 'genootschappelijk' karakter van het gezelschap was er ook ruimte voor sociale activiteiten: herdenkingen⁸³, discussies over actualiteiten binnen en buiten de universiteit⁸⁴ en gezelligheid⁸⁵. Uit deze groep kwam het leerboek voort van het medelid J. F. X. Würth, de latere hoogleraar Nederlands te Luik, getiteld *Cours préparatoire à l'étude de la littérature hollandaise* (1823)⁸⁶.

79. Zo heeft KINKER het, in een discussie over de stijl der 'beste Fransche schrijvers', over het 'verschil tusschen gekunstelde en stoute werken, zoo in schrijven, tekenen, muziek, enz.' (bijeenkomst 29/11/1824). Ik denk hierbij ook aan SIMONS (1816: 5 v.), die de mogelijkheden en grenzen der verschillende kunsten vergelijkt.

80. Bv. over het belang van de troonsafstand van Karel V (1555), van de slag bij Waterloo (1815), en van andere politiek-historische feiten, voor de nationale geschiedenis.

81. Godsdienstige verdraagzaamheid, vooroordelen, gevoelens van vaderlandsliefde, waakzaamheid tegen 'obscurantisme' en andere thema's, gezien door een verlichtingsbril.

82. Zo kwalificeert KINKER een, door een van de leden gemaakte, dialoog tussen Napoleon en Lodewijk XVIII als 'Niet geheel in den geest van *Tandem*' (1/11/1824); daarnaast zegt hij over een door een ander lid gehouden verhandeling betreffende de slavenhandel, dat deze juist zeer goed aansluit bij de geest van het gezelschap (24/1/1825).

83. Verjaardagen van leden van het Koninklijk Huis, van schrijvers (bv. Gijsbert JAPIKS); het overlijden van schrijvers (VAN HEMERT, FEITH); huwelijkssluitingen (o.a. van KINKERS zoon David!), e.a.

84. Bv. een in de pers verschenen artikel over een van de professoren dat men beledigend achtte voor de betrokkene.

85. Er wordt gedeclameerd, gezongen en piano gespeeld, o.a. door KINKER zelf, die op een gegeven moment behoefte voelt om 'het muziekstukje: Wilhelmus van Nassouwen' ten gehore te brengen (6/12/1824); er worden wandelingen gemaakt, en er wordt aan Bacchus geofferd.

86. Zie verder VIS 1988: 188-190.

2.3. *Leerboeken en andere geschriften*

Wie de inhoud van de oraties vergelijkt met die van de academische leerboeken voor de Nederlandse letterkunde, zal gemakkelijk een aantal overeenkomsten herkennen⁸⁷. Allereerst is daar de prioriteit die wordt toegekend aan de taalzuiverheid, met een tweeledige functie. Poëticaal gezien is de taalzuiverheid als puritas voorwaarde voor perspicuitas, ornatus en aptum binnen het kwartet van de elocutio als belangrijk onderdeel van de hooggewaardeerde traditionele retorica. Politiek-sociaal gezien is de taalzuiverheid onmisbaar ter versterking van het nationaal gevoel. Deze twee functies krijgen beurtelings de voorrang, ook binnen één handboek of auteur, zonder dat men kan spreken van een vaste rangorde. Vervolgens is het de vaderlandse geschiedenis waarvan men het belang — veelal in directe samenhang met de literaire en politiek-sociale aspecten van de taalzuiverheid — onderstreept. Het derde element is de hoge waardering voor de oude Griekse-Romeinse literatuur en voor de grote 17e-eeuwse Nederlanders als eersterangs voorbeelden voor de ontwikkeling van taal en letteren. Een vierde punt is het geheel van politieke, sociale en culturele factoren die invloed hebben op de bloei van taal en letteren⁸⁸.

In sommige opzichten vertonen de oraties, afgezet tegen de leerboeken, een eigen c.q. afwijkend geluid. Zo staat Vondel over het algemeen niet lager dan Hooft, soms zelfs hoger (Van Cappelle, Siegenbeek). Vermeldenswaard is verder de visie op de Hollandse voorouders bij Lulofs en Van Kampen, de negatieve kijk op het Zuiden (Lulofs, Franssen, Beijerman) en de opkomst van nieuwe (niet aan de retorica gebonden) literatuuropvattingen (Simons). Deze laatste vindt men ook elders in sommige geschriften (Siegenbeek, Lulofs, Kinker).

Voor de beoefening van de retorica had men vanaf het laatste kwart der 18e eeuw de beschikking over Nederlandse vertalingen — gemaakt door de classicus H. Bosscha, lid van dezelfde Amsterdamse faculteit als Van Cappelle — van H. Blairs *Lectures on Rhetoric*⁸⁹.

87. Men moet hierbij overigens goed bedenken dat een inaugurele rede — bedoeld om voor-gelezen te worden voor een selecte groep — een andere functie en status heeft dan een leerboek. De schoolboeken gaan pas verschijnen (ook in andere landen) in het eerste kwart der 19e eeuw. Men kan — conform de indeling die DEN BOER (1987: 192 vv.) maakt voor de Franse geschiedenisboeken — een eerste 'generatie' letterkundige schoolboeken onderscheiden lopend tot het midden van de eeuw. Zo'n didactisch werk is vaak een mengvorm van feitenverzameling ('Précis' bij de Fransen) en systematisch ingedeelde samenvatting ('Abrégé').

88. Politieke onvrijheid (Franse overheersing, perikelen met België) in de eerste helft der 19e eeuw alhier speelt m.i. mee bij de nadruk die de academici voortdurend leggen op het culturele belang van politieke gebeurtenissen uit het eigen nationale verleden.

89. Ik vermeld BLAIRS LESSEN 1788-1790; Idem 1804²; Id. 1832-1837; Id. 1845.

Daarin stond te lezen dat goede taalkennis een primaire voorwaarde is voor alles wat men verder in litteris doet (Blair 1788: I v.), dat goede stijl gekenmerkt wordt door 'duidelijkheid, bevalligheid en nadruk in het voorstellen der gedachten' (Id.: II), en dat Cicero en Quintilianus aan de top staan met hun 'onsterffelijke werken' over de 'redkunst' (Id.: V). Ik kan me niet voorstellen dat Blair in de kasten van de hoogleraren ontbrak⁹⁰. Blairs in het voetspoor der oude retorici gehanteerde taalzuiverheidsdoctrine zal het vooral in politiek moeilijke tijden als die der Franse overheersing goed gedaan hebben. Siegenbeek schreef er in 1810 zijn met goud bekroonde 'Betoog' over 'van den rijkdom en de voortreffelijkheid der Nederlandsche taal en opgaaf der middelen om de toenemende verbastering van dezelve te gaan'. Maar hij deed meer, deze eerste beoefenaar van de academische neerlandistiek. Hij bewoog zich op een breed terrein: taal en spelling, vaderlandse geschiedenis, geschiedenis van het universitair onderwijs, Oranjestad en godsdienst, klassieke oudheid, eigentijds toneel en nog veel meer. Het is begrijpelijk dat een onervaren man als Schrant zich vastklampte aan Siegenbeek als autoriteit. Dat Siegenbeek evenmin als Schrant een begenadigd docent was⁹¹, deed aan zijn gezag niet af. In diverse studies werd Siegenbeek als voorganger met dank genoemd (Van Kampen 1821, Schrant 1827 e.a.). Ook zijn samenwerking met collega's elders leidde tot concrete resultaten, zoals blijkt uit de Hoofeditie van Siegenbeek, Van Cappelle en Simons⁹². Zo'n gezamenlijke activiteit van de hoogleraren Nederlands behoorde trouwens tot de zeldzaamheden. Men kende elkaar, sommigen onderhielden contacten (zij het niet altijd vriendschappelijk!) en anderen lieten elkaar gewoon links liggen⁹³.

Maar waar het mij hier vooral om gaat, is hun stellingname in poëtische zaken. Enkele figuren zijn in dit opzicht tot nu toe onvol-

90. VAN CAPPELLE (1816) spreekt de vertaler en commentator van BLAIR, de classicus H. BOSSCHA, nadrukkelijk als collega proximus toe in zijn openbare rede; FRANSEN VAN ECK (1817) beveelt BLAIR in zijn oratie aan; LULOFS bewerkt BOSSCHA's vertaling van BLAIR (1832); van SCHRANT weten we dat hij BLAIR op zijn colleges gebruikte (ROGIER 1954: 221); KINKER had de edities 1804 en 1832 in ieder geval in zijn kast staan (Catalogus 1846: 102).

91. HOOYKAAS 1986: 31. Over SCHRANT zie men verder DEPRES 1989: 27.

92. Zie HOOFT 1820-1821; de lijst van intekenaren op deze editie bevat de namen van de collega's KINKER en SCHRANT. Die van LULOFS, MEYER, FRANSEN VAN ECK en TEN BROECKE HOEKSTRA schitteren door afwezigheid.

93. We weten dat er contacten waren tussen SIEGENBEEK en KINKER, KINKER en MEYER, MEYER en LULOFS, LULOFS en VAN KAMPEN, MEYER en VISSCHER, VISSCHER en SIMONS; van contact tussen SIMONS en LULOFS is mij niets bekend. Dit laatste kan verband houden met de affaire rond LULOFS' inaugurele rede. Dat zat zo: een anonymus in de *Letteroefeningen*, pas na LULOFS' dood geïdentificeerd als A. SIMONS, had kritiek geleverd op de stijl en de 'beuzelachtigheid' van LULOFS' oratie. Deze, zeer boos, antwoordde met pamfletten in proza en poëzie (AERTS in BOTKE 1982: 11). - En wat tenslotte de heren SIEGENBEEK en SCHRANT betreft: daar ging het in hun latere jaren, na 1830 beiden 'gezamenlijk' werkend in Leiden, ook niet zo goed mee (zie HOOYKAAS 1986)!

doende belicht. Ik begin met Van Cappelle, reeds genoemd om zijn voor die tijd ongebruikelijk positieve waardering voor Bredero. Hij verkondigde namelijk in verband met zijn Brederostudie een tweetal belangrijke stellingen. De eerste hield in dat het — hoe begrijpelijk ergernis over Bredero's blijspelen ook mag zijn — van belang is dat men zich op het standpunt plaatst 'waaruit men deze oude kunstgewrochten moet beoordeelen'. De tweede stelling luidde: het is totaal verkeerd uit iemands werk conclusies te trekken over de 'zedelijke denkwijze van den maker' (Van Cappelle 1821: 242). Met andere woorden: (1) neem de historie au serieux als een tijd die anders is dan de onze, en (2) breng een scheiding aan tussen biografie en werk. Met deze ex professo uitgesproken standpunten — hoe lang heeft het geduurd voor ze gemeengoed zijn geworden! — nam de Amsterdamse hoogleraar een aparte plaats in temidden van zijn collega's en tijdgenoten.

Een ander geval deed zich voor met Simons. Hij kwam reeds ter sprake met zijn dubbele houding inzake academische literatuuropvatting enerzijds en 'persoonlijke' stellingname anderzijds. Er bleek een spanning te bestaan tussen retorica en auteurspoëtica, tussen professor en dichter. Ik denk dat dit geval niet alleen stond. Ook bij iemand als Lulofs ziet men een tweeledigheid. Enerzijds had hij de neiging om een prescriptieve houding aan te nemen inzake de oude retorica, anderzijds was er bij hem behoefte aan eigentijdse opvattingen en gedragingen: zijn belangstelling voor Kant, zijn 'romantische' voorliefde voor Ossian en voor zaken als woeste natuur en maanlicht met kerkhofgalm, maar vooral zijn these over de triomf van de onvergankelijke natuur over de efemere cultuur (Aerts in Botke 1982: 16). Frappant is nu dat datgene wat bij Lulofs grotendeels buiten de collegezaal bleef, door Simons ex cathedra werd verkondigd in zijn oratie. En dat niet alleen. Er zijn aanwijzingen dat hij hier ook op zijn colleges mee bezig was⁹⁴. In dat opzicht deed Kinker niet voor hem onder; het beeld van een dominerende traditionele retorica is slechts in beperkte mate geldig voor het Luikse professoraat, en dan nog eerder voor de leerboeken van Kinkers opvolger Würth dan voor Kinker zelf. Wanneer men de notulen leest van het genoemde studentengEZELSchap Tandem dan ziet men dat Kinker deze bijeenkomsten gaarne aangreep om zijn romantische kunstopvattingen uit te dragen⁹⁵.

94. Zie bv. FOCKEMA Andreae 1936: 76 v. - De terughoudendheid van sommige hoogle-raren om met hun individuele auteurspoëtica op het academisch podium te komen, houdt wellicht verband met het verschijnsel dat men destijds 'het probleem Beets' heeft genoemd: eenmaal bekleed met een openbaar ambt als dat van predikant of professor legt men zijn literaire individualiteit af (vgl. KNUVELDER 1973²: 392 v.).

95. Rond het jaar (1820) waarin KINKER zijn colleges begon voor het selecte groepje avondstudenten (later Tandem geheten) legde hij de laatste hand aan de gloednieuwe serie es-

Deze voorbeelden, voornamelijk ontleend aan geschriften van en getuigenissen over Van Cappelle, Simons, Lulofs en Kinker, die wellicht na nader onderzoek nog met andere zouden kunnen worden aangevuld, laten zien dat de hoogleraren Nederlands in de eerste helft van de 19e eeuw zich in hun letterkundeonderwijs niet uitsluitend bezig hebben gehouden met de theorie en de praktijk van de traditionele retorica. Wat hun wetenschapsbeoefening betreft, zijn er overwegend negatieve verhalen over hen in omloop. Siegenbeek en Visscher waren 'geen lichten' (Karsten 1949: 70). Schrant liet zien hoe 'de wetenschap op de poëzie parasiteerde' (Brom 1945: 62). Lulofs was, volgens Huizinga, 'geen methodische geest' (Noordegraaf 1985: 275); zijn tijdgenoten beschouwden hem 'voor zijn leerstoel als geboren' vanwege zijn vertalingen en declamatorische gaven (Aerts in Botke 1982: 15). Van Cappelle zou benoemd zijn omdat men Bilderdijk niet wilde. Simons zou in Utrecht gekomen zijn omdat hij — nadat Weiland voor de post had bedankt — bekendheid genoot als predikant-dichter. De produktieve Van Kampen zou men hebben aangesteld vanwege zijn vaderlandslievendheid (Brom 1945: 25), en wellicht had Meyer zijn professoraat te danken aan de voorpraak van zijn maçonnieke vriend Kinker. Kinker zelf had wetenschappelijk naam gemaakt door zijn studies over algemene taal-kunde⁹⁶ en prosodie; helaas heeft hij er echter op zijn dagcolleges weinig mee kunnen doen.

3. BESLUIT

Het is niet zo moeilijk om de universitaire beoefening van de Nederlandse taal- en letterkunde van de jaren 1800-1850 — de zogenaamde Oude School — vergeleken met de Nieuwe School van Jonckbloet, M. de Vries en anderen negatief te beoordelen. Karsten (1949: 70) heeft opgemerkt⁹⁷ dat de filologiebeoefening van Lulofs, Siegenbeek en Visscher beneden peil was. Van Boven (1980)⁹⁸ constateert dat de wetenschapsprogramma's van de Nieuwe School vollediger waren, en beter uitgewerkt. Siegenbeeks uitgangspunten zouden niet duidelijk zijn⁹⁹ en Lulofs zou geen pogingen gedaan

96. Volgens J. TE WINKEL was KINKER degene die de periode van de zogenaamde logische taalbeschouwing 'waardig' besloot (NOORDEGRAAF 1985: 465). Zie verder LE LOUX 1989: 35.

97. Naar aanleiding van het geruchtmakende artikel van W. J. A. JONCKBLOET in *De gids* van 1846 gericht tegen LULOFS (vgl. KARSTEN 1949: 70).

98. VAN BOVEN (1980) maakt een systematische vergelijking tussen LULOFS en SIEGENBEEK enerzijds en JONCKBLOET en DE VRIES anderzijds.

99. SIEGENBEEK zou niet duidelijk zijn inzake literatuurgeschiedenis, poëtische theorie en Middeleeuwse filologie (VAN BOVEN 1980: 199 v.).

hebben om de bestudering van het vak een wetenschappelijk karakter te geven¹⁰⁰. In vergelijking met de Nieuwe School — primair doel: kennis van het object; secundair doel: versterking van de nationaliteit — lijkt de Oude School prioriteit te geven aan de vaderlandsliefde¹⁰¹. Overigens werd het element 'dienstverlening', kenmerkend voor de eerste eeuwhelft, door de Nieuwe School gecontinueerd. Wat het Zuiden betreft, was het relatief sterke dilettantisme, behalve door de algemene trek van apologetiek, bovendien nog getekend door een polemische inslag die verband hield met de taalstrijd. De hoogleraren uit de jaren '30 en '40¹⁰² — Würth te Luik, C. P. Serrure te Gent, David te Leuven, Altmeyer te Brussel — gingen in dit opzicht vaak hand in hand met letterkundigen als J. F. Willems, Th. Blommaert en F. A. Snellaert¹⁰³. Hun werk heeft overigens stimulerend gewerkt op de beoefening van de Middelnederlandse filologie in het Noorden.

Tenslotte nog iets over de letterkunde. Eén positief feit mag niet onvermeld blijven. De academische docenten in de neerlandistiek uit de eerste helft der 19e eeuw zaten bijna allemaal in het zogenaamde literaire circuit, als dichter, prozaschrijver, criticus, toneeladviseur of anderzins. Dit literatorschap was dikwijls ook (mede) de reden van hun benoeming tot hoogleraar. Op die manier maakten de studenten Nederlands van de Oude School in ieder geval wel direct kennis met de levende letteren (colleges van gastschrijvers, zoals die heden ten dage in Leiden en Groningen worden gegeven, hadden ze dus niet nodig). Voor een aantal van hun docenten gold bovendien dat ze participeerden in de vernieuwingsbeweging in de Nederlandse letterkunde die begonnen was bij R. M. van Goens, J. Bellamy en de dames Wolff/Deken. Vanuit deze optiek gezien had men met letter-

100. Volgens LULOFS moet men het hebben van gezond verstand en ondervinding (VAN BOVEN 1980: 202). Over het wetenschappelijk werk van deze academici zie men verder BAKKER en DIBBETS 1977: passim; NOORDEGRAAF 1985: passim; en de aldaar genoemde literatuur.

101. VAN BOVEN 1980: 212. LAAN (1987: 477) ziet echter ook bij de vertegenwoordigers van de Nieuwe School nog steeds een 'beroep op het nationale belang' als voornaamste rechtvaardiging van hun werk.

102. In 1830 worden de letterenfaculteiten in het Zuiden opgeheven. In 1834 wordt de VU te Brussel gesticht en de katholieke universiteit van Leuven, in 1835 gevolgd door de RU te Gent en die te Luik. Docenten die Nederlandse letterkunde doceren, zijn J. B. DAVID te Leuven (in 1834 extraordinarius, in 1836 gewoon hoogleraar), J. F. X. WÜRTH te Luik (vanaf 1835 extraordinarius), C. P. SERRURE te Gent (in 1836 hoogleraar voor Middeleeuwse geschiedenis en geschiedenis van België, vanaf 1854 ook voor Nederlandse letterkunde). Wat de situatie in Brussel betreft, zijn er nog wat onduidelijkheden. Zo zegt DEPRez (1989: 25): 'we vonden alleen Alph. WILLEMS, een classicus die een Nederlands vak doceerde van 1880 tot 1884'. Maar volgens DE PAUW (1975: 1131) doceerde de (in 1804 te Luxemburg geboren) historicus J. J. ALTMAYER — die o.a. publiceerde over het 17e-eeuwse Nederland — van 1849 tot 1854 reeds Vlaamse literatuur aan de universiteit van Brussel. Over Willems zijn DE PAUW en DEPRez het eens wat het aanvangsjaar betreft; eindjaar is echter voor DE PAUW 1882.

103. Zie daarvoor de studies van DEPRez (1965-1968; 1971; 1989) en van DE SMEDT (1984).

kundigen als Lulofs, Simons en Kinker een uitstekende greep gedaan. Hun literaire enthousiasme is bekend. Overgeleverde getuigenissen van oud-studenten geven daarvoor de bewijzen¹⁰⁴.

Ik rond af. In 1797 is aan de Leidse universiteit een begin gemaakt met de ontzetting van de Nederlandse taal- en letterenstudie uit de greep van de dominante klassieke vakken¹⁰⁵. Groningen, Utrecht en Amsterdam volgden weldra. Van de drie professoraten in het Zuiden noemt men er twee gelukkig — te Gent en Luik — en één ongelukkig, dat te Leuven¹⁰⁶.

In 1830, bij de Belgische opstand, raakte de neerlandistiek in het Zuiden over de gehele linie in de problemen. Het Noorden ging door, het Zuiden kwam langzaam weer overeind. De basis was gelegd voor een universitaire traditie in de beoefening van de neerlandistiek die nu, twee eeuwen na het Leidse initiatief, een belangrijke positie heeft weten te verwerven in de letterenfakulteiten van Nederland en België. Sterker: zij is niet meer weg te denken uit de series *lectionum* van een groot aantal universiteiten 'extra muros'.

Bibliografie

- ABRAMS, M. H., 1953. *The mirror and the lamp. Romantic theory and the critical tradition*. New York.
- AERTS, R. en L. HOOGKAMP, 1986. *De Gelderse Pallas; Gymnasium Illustre, Gelderse Universiteit en Rijksateneum te Harderwijk 1600-1818*. Barneveld.
- BAKKER, D. M. en G. R. W. DIBBETS, 1977. *Geschiedenis van de Nederlandse taalkunde*, Den Bosch.
- BERG, W. VAN DEN, 1973. *De ontwikkeling van de term 'romantisch' en zijn varianten in Nederland tot 1840*. Assen.
- BERG, W. VAN DEN, 1984. 'Sociabiliteit, genootschappelijkheid en de orale cultus', in: M. SPIES (red.). *Historische letterkunde. Facetten van vakbeoefening*. Groningen: 151-170.
- BERG, W. VAN DEN, 1989. 'Over het vaderschap van de Nederlandse literatuurgeschiedschrijving', in: *Literatuur, tijdschrift over Nederlandse letterkunde* 6: 320-324.
- Id. en J. KLOEK, 1988. 'Thorbecke and the resistance to irony in the Netherlands', in: *Romantic irony* (red. F. GARBER). Budapest: 156-177.

104. Voor LULOFS' literaire activiteiten aan de universiteit wijs ik nog op zijn lessen in 'declamatie' (over dit vak, de 'uiterlijke welsprekendheid', publiceerde hij ook) aan gevorderde studenten. Zijn 'declamatorium' (reciteren met muziekkbegeleiding), met teksten van HOOFT, VONDEL en eigentijdse Nederlandse en Duitse dichters, was een van zijn zeer gewaardeerde academische werkzaamheden (AERTS in BOTKE 1982: 15).

Voor LULOFS' activiteiten als recensent zie men KOREVAERT 1989. Voor LULOFS als romanticus en als persoonlijkheid in het algemeen zie men KNUVELDER 1973: 292.

105. Tot ver in de 19e eeuw bleef een groot deel van alle intellectuele werkzaamheid direct of indirect nog verbonden met de beoefening van de klassieke letteren als een van de hoogste cultuuridealen (vgl. KRUL 1989: 69).

106. ROGIER 1954: 217. Deze taxatie vind ik aan de optimistische kant; ook in Luik waren de perikelen - zij het van een andere aard dan in Leuven - niet gering (vgl. RUITEN 1962 en 1963).

- BEIJERMAN, H., 1831. *Redevoering over de noodzakelijkheid, om de studerende jongelingschap reeds vroegtijdig eene grondige kennis medetedeelen van de taal, letteren en geschiedenis des vaderlands, zoo wel tot vermeerdering van haar eigen geluk in volgende maatschappelijke betrekkingen, als tot bevordering van 's lands toekomstig welzijn. Ter aanvaarding van 's Professoraat in de Nederlandsche Taal en Letteren en Vaderlandsche Geschiedenis aan de Doorluchtige Schole der Stad Deventer. Gehouden den derden van Bloeiemaand 1831.* Deventer.
- Id. 1839. *Redevoering, ten betoge, dat het geenszins de Engelschen zijn, zoo als Montesquieu zegt, maar de Nederlanders, welke ter zelfder tijd die drie gewigtige zaken, de Godsdienst, de vrijheid en den handel ten meesten maatschappelijken nutte wisten aan te wenden. Ter aanvaarding van het professoraat in de Nederlandsche taal en letterkunde en in de vaderlandsche geschiedenis van de doorluchtige Schole der Stad Amsterdam op den acht- en twintigsten October 1839 uitgesproken.* Amsterdam.
- BLAIR, H., 1788-1790. *Lessen over de redekunst en fraaie wetenschappen.* Naar den derden Druk, uit het Engelsch door H. Bosscha. 3 dln. Deventer.
- Id. 1804². *Lessen over de redekunst en fraaie letteren.* Uit het Engelsch door H. Bosscha. 3 dln. Utrecht.
- Id. 1832-1837. *Lessen over de redekunst en fraaie letteren, of voorschriften over taal, stijl, welsprekendheid en dichtkunst,* naar het Engelsch vert. door H. Bosscha, uitgeg. door B. H. Lulofs. 3 dln. Groningen.
- Id. 1845 Idem. Utrecht.
- BOER, P. DEN, 1987. *Geschiedenis als beroep. De professionalisering van de geschiedbeoefening in Frankrijk (1818-1914).* Nijmegen.
- BORGHGRAEF - VAN DER SCHUEREN, B., 1973. 'De universiteiten in de Zuidelijke Provincies onder Willem I', in: *Mededelingen van de Koninklijke academie voor wetenschappen, letteren en schone kunsten van België, klasse der letteren* 35, 2. Brussel: 3-23.
- BOTKE, Y. (red.), 1982. *Mr. B. H. Lulofs (1787-1849): een Pallas' zoon aan Gruno's academie.* Groningen.
- BOVEN, E. VAN, 1980. 'Lulofs en Siegenbeek contra Jonckbloet en De Vries: een wedstrijd in „scholen“? Een bijdrage aan de geschiedenis van de Neerlandistiek', in: *Wie veel leest heeft veel te verantwoorden. Opstellen over filologie en historische letterkunde aangeboden aan Prof. Dr. F. Lulofs.* Groningen: 190-215.
- BROM, G., [1945]. *Geschiedschrijvers van onze letterkunde.* Amsterdam.
- CAPPELLE, J. P. VAN, 1816. *Redevoering over de verdiensten der Amsterdammers, ten aanzien van den opbouw en de volmaking der Nederduitsche taal- en letterkunde, gehouden ter aanvaarding van het hoogleeraarsambt in de Nederduitsche taal- en letterkunde aan de doorluchtige Schole der stad Amsterdam,* 4-3-1816. Amsterdam.
- Id. 1821. *Bijdragen tot de geschiedenis der wetenschappen en letteren in Nederland.* Amsterdam.
- Catalogus van drie hoogst belangrijke en zeer fraaie boekverzamelingen [...] nagelaten door Wijlen de WelEdele Heeren Mr. Johannes Kinker [...] Mr. Johannes Willem Willekes [...] en Arend Horstman [...]. Alles zal Verkocht worden op DINSDAG, den 26sten Mei 1846, en volgende dagen [...].* Amsterdam 1846.
- DEPREZ, A., 1965-1968. *Brieven van, aan en over Jan Frans Willems 1793-1846.* 3 dln in 4 bdn. Brugge.
- Id. 1971. F. A. Snellaert en J. A. Alberdingk Thijm. *Briefwisseling 1843-1872.* Gent.
- Id. 1989. 'De professionalisering van de neerlandistiek in Vlaanderen, 1817-1914', in: *De negentiende eeuw* 13,1: 23-31.
- DODDE, N. L., 1983. *Het Nederlandse onderwijs verandert. Ontwikkelingen sinds 1800.* Muidersberg.
- FOCKEMA ANDREAE, J. P. e.a., 1936. *De Utrechtsche universiteit 1636-1936.* Utrecht.
- FRANSEN VAN ECK, C., 1817. *Redevoering over het aanbevelenswaardige van de beoefening der Nederlandsche letterkunde. Gehouden den Zestienden van Louwmaand 1817. Ter aanvaarding van het hoogleeraarsambt in de Nederlandsche Taal- en Letterkunde, aan de doorluchtige Schole der stad Deventer.* Deventer.

- Gedenckboek van het Athenaeum en de Universiteit van Amsterdam 1632-1932*. Amsterdam 1932.
- GEEL, R., 1989. *Niemand is meester geboren. Geschiedenis van het Nederlandse schrijfbaarheidsonderwijs in de negentiende en twintigste eeuw*. Muiderberg.
- GENABETH, P. VAN, 1820. *Redevoering over het noodzaakelijke van den aankweeking der volkstaal en de genoegens daarmede verbonden*. Brugge.
- Id.* 1821. *Redevoering over het ongegronde der vooroordeelen tegen de Nederduitsche taal*. 's-Gravenhage.
- GROEN, M., 1987-1988. *Het wetenschappelijk onderwijs in Nederland van 1815 tot 1980. Een onderwijskundig overzicht*. 2 dln. Eindhoven.
- HOOFD, P. C., 1821-1822. *Nederlandsche Historien, met aantekeningen en ophelderingen van de Hoogleraren M. Siegenbeek, te Leyden, A. Simons, te Utrecht, en J. P. van Cappelle, te Amsterdam*. 3 dln. Met platen. Amsterdam.
- HOYKAAS, G. J., 1986. 'Siegenbeek versus Schrant', in: *Nieuw letterkundig magazijn* 4,2, Leiden: 29-31.
- KAMPEN, N. G. VAN, 1830. *Redevoering over den geest der Nederlandsche letterkunde, vergeleken met die van andere volken. Ter aanvaarding van het hoogleeraar-ambt in de Nederlandsche taal- en vaderlandsche geschiedenis, aan de doorluchtige schole der stad Amsterdam*. 30-11-1829. Haarlem.
- KARSTEN, G., 1949. *Honderd jaar Nederlandse philologie. M. de Vries en zijn school*. Leiden.
- KNIPPENBERG, H. en B. DE PATER, 1988. *De eenwording van Nederland. Schaalvergroting en integratie sinds 1800*. Nijmegen.
- KNUVELDER, G., 1973⁵. *Handboek tot de geschiedenis der Nederlandse letterkunde*. Dl. 3. Den Bosch.
- KOREVAERT, K., 1989. 'B. H. Lulofs in de Groninger Courant: een recensent laat zich kennen', in: *Literatuur, tijdschrift over Nederlandse letterkunde* 6: 158-165.
- KRUL, W. E., 1989. 'De klassieke studiën in de negentiende eeuw', in: *De negentiende eeuw* 13: 69-84.
- LAAN, N., 1987-1988. 'Het belang van letterenstudie in historisch perspectief', in *Spektator. Tijdschrift voor neerlandistiek* 17: 469-487.
- LEEMAN, A. D. en A. C. BRAET, 1987. *Klassieke retorica. Haar inhoud, functie en betekenis*. Groningen.
- LOUX-SCHURINGA, J. A. LE, 1989. 'Synchrone taalbeschouwing als wetenschap', in: *De negentiende eeuw* 13: 33-38.
- LULOFS, B. H., 1815. *Inwijdingsredevoering over de noodzakelijkheid van de beoefening der eigene taal en letterkunde voor de zelfstandigheid en den roem van eene natie, gehouden bij het aanvaarden van deszelfs waardigheid*, 15-11-1815. Groningen.
- Id.* 1820. *Nederlandsche redekunst, of grondbeginselen van stijl en welsprekendheid voor Nederlanders (Tot eene handleiding bij deszelfs voorlezingen)*. Groningen. (1831²).
- Id.* 1823 *Over Nederlandsche spraakkunst, stijl, en letterkennis, als voorbereiding voor de redekunst, of welsprekendheidsleer, in derzelver hogere beteekenis (Ten gebruike bij Akademische Voorlezingen in het vak der Nederlandsche Letterkunde en Welsprekendheid, en verder in het algemeen voor Schoolonderwijzers en andere Beoefenaren van Taal en Stijl.)*. Groningen. (1831²).
- Id.* 1832-1837. Zie Blair 1832-1837.
- MEYER, G. J., 1822. *Redevoering over de beoefening der Nederlandsche taal, het beste middel ter bevordering van ware vaderlandsliefde. Gehouden, ter aanvaarding van het Hoogleeraar-ambt in de Nederlandsche letterkunde, welsprekendheid en vaderlandsche geschiedenis aan de Hoogeschool te Leuven*, 25-7-1822. Leuven.
- NAEFF, J. P., 1960. *De waardering van Gerbrand Adriaenzoon Bredero*. Gorinchem.
- NOORDEGRAAF, J., 1985. *Norm, geest en geschiedenis; Nederlandse taalkunde in de 19e eeuw*. Dordrecht.

- PAUW, FR. DE, 1975. 'De universiteit van Brussel', in: *Encyclopedie van de Vlaamse beweging* dl. 2. Tielt enz.: 1131-1134.
- Reglement op de inrigting van het hooger onderwijs in de zuidelijke provincien van het Koninkrijk der Nederlanden*, 's-Gravenhage. 1816.
- ROELEVINK, J., 1986. *Gediteerd verleden. Het onderwijs in de algemene geschiedenis aan de Universiteit te Utrecht, 1735-1839*. Amsterdam enz.
- ROGIER, L. J., 1954. 'Het Gentse professoraat van J. M. Schrant (1818-1830)', in: Id. *Beschouwing en onderzoek. Historische studies*, inl. A. van Duinkerken. Utrecht: 216-255.
- RUTTEN, M., 1962. 'Neerlandica aan de universiteit van Luik', 1, in: *Tijdschrift voor levende talen/Revue des langues vivantes* 28: 99-133.
- Id. 1963. Id., 2, in *Id.* 29: 536-578.
- Id. 1964. Id., 3, in *Id.* 30: 35-73.
- SASSEN, F., 1972. 'De Illustre School te Maastricht en haar hoogleraren (1683-1794)', in: *Mededelingen van de Koninklijke Nederlandse Academie van wetenschappen*, afd. Lett., N.R. Amsterdam.
- SCHRANT, J. M., 1818. *Redevoering over het beoefenenswaardige der Nederlandsche tale, zoo om haar zelve, als om hare voortbrengselen. Gebouden, ter aanvaarding van het hoogleeraarsambt in de Nederlandsche Taal- en letterkunde, aan de Hoogeschool te Gend.* Gend.
- SIEGENBEEK, M., 1799-1809. *Proeven van Nederduitsche welsprekendheid*. 2 dln. Leyden.
- Id. 1800. *Twee redevoeringen, gevolgd van aanmerkingen, tot het onderwerp der laatste betrekkelijk*. Leyden.
- SIMONS, A., 1816. *Redevoering over den waren dichter. Gebouden, den XXV maart 1816. Bij de plegtige aanvaarding van de post van Hoogleeraar in de Nederduitsche Letterkunde en Welsprekendheid, aan 's Lands Hooge School, te Utrecht*. Utrecht.
- SLEE, J. C. VAN, 1916. *De Illustre School te Deventer 1630-1878*. 's-Gravenhage.
- SMEDT, M. DE, 1974. 'Matthijs Siegenbeek (1774-1854) als literair-historicus', in: *Handelingen van de Koninklijke Zuidnederlandse maatschappij voor taal- en letterkunde en geschiedenis* 28: 49-81.
- Id. 1984. *De literair-historische activiteit van Jan Frans Willems (1793-1846) en Ferdinand Augustijn Snellaert (1809-1872)*. Gent.
- VIS, G. J., 1967. *Johannes Kinker en zijn literaire theorie. Bijdrage tot een interpretatie van de voorredes bij zijn Gedichten (1819-1821)*. Zwolle. Zwolse drukken en herdrukken 64.
- Id. 1982. *De verlichte muze. Bloemlezing uit de poëzie van J. Kinker*. 's-Gravenhage. Nijhoffs Nederlandse klassieken.
- Id. 1987-1988. 'Denken en doen. Poëtische poëzie van W. Bilderdijk en J. Kinker', in: *Spektator. Tijdschrift voor neerlandistiek* 17: 105-128.
- Id. 1988. 'Van Groningen tot Luik. De beginjaren van het academisch handboek voor Nederlandse letterkunde en welsprekendheid', in: *De negentiende eeuw* 12, 3: 180-204.
- VISSCHER, L. G., 1825. *Over het herstel en de invoering der Nederlandsche taal*. Brussel.
- VOS, V. B., 1980. 'De universiteiten in het Noorden 1500-1800', in: *Algemene geschiedenis der Nederlanden* dl. 7: 288-300.
- VRIES, JO DE, 1810. *Proeve eener geschiedenis der Nederduitsche dichtkunde*. 2 dln. Amsterdam. (1835²).